

Hegel

Zelfbewustzijn, Begeerte
en de Ander

*Het hoofdstuk over
zelfbewustzijn als begeerte in
Hegels Phänomenologie des Geistes*

**Vertaling, commentaar en essay:
Liefde, Begeerte en Zelfbewustzijn
door Louk Fleischhacker**

The logo for DAMON, featuring a stylized graphic of a hand holding a pen above the word "DAMON" in a bold, sans-serif font.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
Hegel en zijn filosofie	9
De Phänomenologie des Geistes	11
Zelfbewustzijn	16
Begeerte	17
Intersubjectiviteit	18
De strijd op leven en dood	19
Die Wahrheit der Gewißheit seiner Selbst	23
Conclusie	70
Essay: <i>Liefde, begeerte en zelfbewustzijn</i>	77
Bibliografie	93

Voorwoord

In de vroege zomer van 1995 sprak ik af met mijn – in mei 1996 overleden – vriend Roel Kaptein, theoloog, antropoloog en bezielde verdediger van het denken van René Girard¹, om samen het hoofdstuk ‘Selbstbewußtsein’ uit Hegels *Phänomenologie des Geistes* te bestuderen. Hij was ontevreden met de uitleg die ik ervan gaf en vroeg mij of ik er niet voor voelde het meest fundamentele gedeelte van dit hoofdstuk zin voor zin te commentariëren. Ik had daar wel oren naar, omdat ik vermoedde dat juist in dit gedeelte het adequate begrip te vinden was van wat in Girards werk als ‘mimetische begeerte’ te boek stond. De grondgedachte daarvan is heel eenvoudig: ‘De mens begeert wat anderen in zijn omgeving begeren’, begeerte komt dus tot stand door mimese, d.w.z. nabootsing. Het was me bij de studie van het werk van Girard nooit duidelijk geworden wat deze denker daar precies mee op het oog had. Is er dan geen begeerte naar iets omdat dat *op zichzelf* begerenswaardig is? En hoe moet de mimetische keten dan beginnen? Ook het werk van zijn leerlingen Oughourlian en Dumouchel bracht daar voor mij weinig verheldering in. Niettemin was ik het met Roel eens dat er iets zeer fundamenteels mee bedoeld moest zijn, hoewel de hele gedachtegang, die erop neerkomt dat onze begeerten niet slechts door onze menselijke omgeving *gestuurd* maar zelfs erdoor *veroorzaakt* worden, mij ook absurd voorkwam. Wat is hier aan de hand? In het licht van Girards werk, waarin uit de mimetische begeerte uiteindelijk de gehele cultuur, inclusief religie, recht,

1 Zijn in 1997 bij de Corrymeela Press in Belfast verschenen boek *Op zoek naar zijn* (748 p) bevat een uitvoerige weergave van de wijze waarop hij de filosofie van Girard tot een omvattende wijsgerige antropologie heeft uitgewerkt.

filosofie en wetenschap ontwikkeld wordt, is dit een belangrijke vraag. Afgezien van de controversialiteit van dit werk als cultuurtheorie en antropologie, lag hier naar mijn smaak een *conceptuele* onhelderheid. Hoe is het denkbaar dat de begeerlijkheid van iets zijn oorsprong *slechts* heeft in de door mimese geconstitueerde rivaliteit tussen subjecten? Dit deed mij onweerstaanbaar aan de Baron von Münchhausen denken. Toch zit er wel iets in dat de drijfveren van mensen in sterke mate van hun omgeving afhankelijk zijn. We vinden dit b.v. ook in de taalpsychologie van Lacan en Foucault. Hoe in mijn omgeving over dingen gepraat wordt, bepaalt bijvoorbeeld in hogere mate mijn denken dan ik me realiseer. De mens is in hoge mate een sociaal wezen en dat is diep in zijn natuur verankerd.

Ik hoopte door Hegels tekst enige opheldering over deze dingen te krijgen en toog dus aan het werk, waarbij de gedetailleerde lezing en bespreking van de Phänomenologie o.l.v. Prof. Dr. Jan Hollak (1915-2003) in de wekelijkse colleges aan de Universiteit van Amsterdam mijn belangrijkste ruggesteun vormde. Een ophelderende werking heeft dit project voor mij wel enigszins gehad, en de lezer dankt er dit boekje aan. De waarde ervan is hopelijk in de eerste plaats dat Hegels tekst er toegankelijk door gemaakt wordt, niet alleen voor diegenen die geschoold zijn in het Duits idealisme, maar voor een veel omvattender wijsgerig publiek.

Mijn vertaling is bedoeld om de tekst te verhelderen en is daarom soms niet zo letterlijk als in een wetenschappelijke uitgave gewenst zou zijn. Waar de vertaling van de Hegelse terminologie problematisch is heb ik dit in het commentaar of door middel van een voetnoot aangegeven. Als grondtekst is gebruikt de Felix Meiner uitgave van de *Phänomenologie des Geistes* uit 1952, geredigeerd door Johannes Hoffmeister.

Het thema van de begeerte komt nogmaals aan de orde in het essay: *Liefde, begeerte en zelfbewustzijn*, waarin de gehele problematiek in een breder perspectief wordt geplaatst.

Hengelo 25 april 2004

Inleiding

Hegel en zijn filosofie

Georg Wilhelm Friedrich Hegel werd te Stuttgart geboren in 1770 en stierf in 1831 in Berlijn. Hij studeerde theologie aan het Stift te Tübingen. Hij was daar bevriend met Hölderlin en Schelling en volgde met grote belangstelling de gebeurtenissen in de Franse revolutie. Na als huisleraar in Bern en Frankfurt de kost verdiend te hebben, werd hij 'Privatdozent' in Jena, waar hij ook de *Phänomenologie des Geistes* schreef en uiteindelijk een buitengewone leerstoel verwierf. Na de slag van Jena moest hij echter vluchten en werd hij redacteur van de *Bamberger Zeitung*. Daaraan hebben we nog het leuke stuk: "Wer denkt abstrakt" te danken. Daarna werd Hegel rector van het Gymnasium in Neurenberg, dan hoogleraar in Heidelberg en ten slotte in Berlijn, waar hij grote beroemdheid verwierf. Opmerkelijk is zijn brede interessegebied, van wiskunde en natuurwetenschap tot wereldpolitiek, religie en kunst. Dit maakt ook het monumentale karakter van zijn werk uit. Hij trachtte alle terreinen des levens in een systematisch samenhangend verband te begrijpen op grond van fundamentele filosofische inzichten die in principe besloten liggen in de 'moderne' filosofische traditie. Deze traditie wordt meestal geacht te beginnen met het werk van René Descartes (1596-1650) en Francis Bacon (1561-1626). Kenmerkend voor deze hele traditie is de nadruk op de menselijke zelfstandigheid, zowel in het kennen als in het handelen. Het gaat daarbij niet om de zelfstandigheid van het individu *tegenover* de omringende samenleving, maar om de zelfstandigheid van het kennen en handelen in het algemeen tegenover het gezag van feitelijke religieuze, maatschappelijke en natuur-

lijke krachten, zoals de katholieke kerk, maatschappelijke tradities en toevallige natuurlijke bestaansvoorwaarden en mogelijke bedreigingen daarvan. De effecten van de algemene geesteshouding waaruit ook deze filosofieën voortkwamen zijn in onze tijd zichtbaar door de historische ontwikkeling die sindsdien heeft plaatsgevonden. Zowel op wetenschappelijk en technisch, alsook op maatschappelijk gebied is de zelfstandigheid van het menselijk bestaan tegenover deze feitelijke condities en machten in vele delen van de wereld aanmerkelijk toegenomen. Het probleem is heden ten dage veeleer welke *zin* er nu aan dit zelfstandige, moderne leven gegeven moet worden en hoe bereikt kan worden dat inderdaad de *gehele* wereldbevolking er deel aan kan hebben. Met andere woorden, de strijd lijkt zich niet meer af te spelen tussen een naar zelfstandigheid strevende mensheid en de duistere machten van natuur en verleden, maar tussen de mens en zichzelf. De democratisch-kapitalistische samenleving weet niet goed wat zij met zichzelf aan moet, noch hoe zij moet omgaan met degenen die ze tot nu toe buiten haar deuren heeft weten te houden. Ze lijkt slechts de trefwoorden te kunnen herhalen waarmee ze de huidige toestand bereikt heeft: vrijheid, gelijkheid en broederschap. De duistere krachten die ondergronds het bereiken van deze idealen lijken te willen verhinderen schijnen dan niet anders bestreden te kunnen worden dan door middel van wetenschap en techniek, waarvan de methoden zich intussen ook tot het maatschappelijke terrein hebben uitgebreid, waar ze de grondslag vormen van de economische groei. Juist aan het vaste geloof in deze methoden, dat de 'moderne wereld' tot stand heeft helpen brengen, rijst in onze tijd twijfel.

Hegel staat op de grens van de 'moderne' en de 'postmoderne' wereld. In zijn jeugd vond de Franse revolutie plaats, die hij met grote belangstelling volgde. In Tübingen besteedde hij naar verluidt meer tijd aan het lezen van Franse kranten dan aan de studie van theologische geschriften. Tegelijk wordt hij beschouwd als de filosoof die de moderne traditie afsluit. Natuur en traditie verschijnen weer als integrerende bestanddelen van het men-

Die Wahrheit der Gewißheit seiner Selbst

De waarheid van de zekerheid omtrent zichzelf

Dit hoofdstuk volgt op het derde gedeelte van 'bewustzijn' waarin de wereld van het wetenschappelijk denken aan de orde kwam. Ik beschrijf deze wereld kort in hedendaagse termen. Alles wat verschijnt is een uiting van natuurkrachten onder zekere condities. Ook deze condities zijn echter effect van natuurkrachten. Er is dus slechts een wisselwerking van natuurkrachten, die echter wetmatig verloopt. Deze wetmatigheid kan enerzijds begrepen worden als model van het proces, maar moet anderzijds ook als de realiteit gezien worden die het mogelijk maakt dit model te ontwerpen. Het wetenschappelijk denken weerspiegelt zich in de natuur die erdoor beschreven wordt, anders is er geen sprake van beschrijving. Toch kunnen we overstappen naar een ander model, dat soms alles op zijn kop lijkt te zetten, maar de natuur blijft toch dezelfde. We zijn vrij om de ervaringswereld op verschillende manieren te structureren, maar moeten haar tegelijk als zelfstandig ten aanzien van die vrijheid begrijpen. Het is de autonomie van ons eigen denken, die zich in de ervaringswereld weerspiegelt als de uniformiteit van de natuur. De zekerheid omtrent het andere dat we tegenover ons hebben gaat over in de zekerheid omtrent ons eigen denken. Deze zekerheid is hier echter nog impliciet. Ze heeft zich nog niet in haar ware aard laten zien, of zoals Hegel dit uitdrukt, ze is nog niet tot haar waarheid gekomen. De weg die daarvoor moet worden afgelegd begint pas in dit hoofdstuk. De eerste stap naar deze waarheid van het zelfbewustzijn heeft volgens Hegel te maken met de relatie van het zelf tot een ander zelf.

In den bisherigen Weisen der Gewißheit ist dem Bewußtsein das Wahre etwas anderes als es selbst.

Bij de tot nu toe behandelde vormen van zekerheid is voor het bewustzijn het ware iets anders dan dit bewustzijn zelf.

Voor de zintuiglijke zekerheid is het ware het hier en nu gegevene als zodanig. Voor het waarnemend bewustzijn is het ware het waargenomen voorwerp⁷. Voor het wetenschappelijk denken is het de wetmatige wisselwerking van de natuurkrachten.

Der Begriff dieses Wahren verschwindet aber in der Erfahrung von ihm; wie der Gegenstand unmittelbar *an sich* war, das Seiende der sinnlichen Gewißheit, das konkrete Ding der Wahrnehmung, die Kraft des Verstandes, so erweist er sich vielmehr nicht in Wahrheit zu sein, sondern dies *Ansich* ergibt sich als eine Weise, wie er nur für ein anderes ist; der Begriff von ihm hebt sich an dem wirklichen Gegenstande auf oder die erste unmittelbare Vorstellung in der Erfahrung, und die Gewißheit ging in der Wahrheit verloren.

Het begrip van dit ware verdwijnt echter in de ervaring ervan; zoals het voorwerp onmiddellijk op zichzelf was: het zijnde van de zintuiglijke zekerheid, het concrete ding van de waarneming, de kracht van het verstand, zo blijkt het nu juist niet in waarheid te zijn, maar dit op zichzelf zijn toont zich slechts als een manier waarop het voor iets anders is. Het begrip ervan heft zich op grond van het werkelijke voorwerp op oftewel de eer-

7 Ik gebruik deze twee termen als synoniemen. Bij 'voorwerp' denke men dus in de eerste plaats aan de grammaticale betekenis en niet zonder meer aan 'ding' of 'gebruiksvoorwerp'. 'Gegenstand' vertaal ik afwisselend met 'voorwerp' en met 'object'. Bij de waarneming is het voorwerp echter juist wel een ding of eindige substantie in de zin van Aristoteles, een drager van eigenschappen en relaties.